

Mary Shelley's Frankenstein

Mary Shelley's roman Frankenstein lyckades gestalta samhällseliga och kulturella livsmönster med sådan kraft att de blev en myt. Vad säger den myten oss i vår tid? Och den ställer frågan: Finns det några gränser för forskningens frihet?

AV ANNIKA THOR



De Niro som "Varelsen", en grotesk och intelligent människa.

Berättelsen om den besatte vetenskapsmannen som släpper lös okontrollerbara och destruktiva krafter är en av vår tids stora myter, vars otaliga variationer alla ytterst går tillbaka till Mary Shelleys roman om Frankenstein. Kenneth Branaghs filmatisering lyfter fram de centrala idéerna i romanen och ger ett rikt stoff för diskussioner, som berör en lång rad skolämnen från filosofi till naturkunskap.

En sommarnatt år 1816 låg en ung flicka på sin säng i en villa vid Genève sjöns strand. Mellan sömn och vakenhet hade hon en intensiv drömsyn. Hon såg hur en ung man satte samman en varelse som liknade en människa, och hur han med hjälp av en enorm maskin ingöt liv i den. Inför anblicken av sitt verk greps mannen av skräck, flydde och somnade utmattad, men väcktes och såg den hemska varelsen stå vid sängen och betrakta honom "med gula, vattniga men tankfulla ögon".

Flickan hette Mary och var knappt nitton år gammal, men hade redan i flera år levt tillsammans med den berömde poeten Percy Bysshe Shelley, som hon senare gifte sig med. Paret hade fått två barn tillsammans och fick under de närmaste åren ytterligare två. Av de fyra barnen över-

levde bara ett spädbarnstiden. Innan Mary hade hunnit fylla 25 år skulle också hennes man vara död, drunknad under en båtture.

Sommaren 1816 tillbringade det unga paret i Schweiz tillsammans med några vänner, bland andra den likaledes berömde poeten Lord Byron. Vädret var regnigt, och man fördrev tiden med att läsa spökhistorier. Någon föreslog att var och en i sällskapet skulle skriva en egen berättelse om övernaturliga och skrämmande händelser.

Mary grubblade utan att finna den idé som kunde sätta hennes fantasi i rörelse. Men en kväll, då hon lyssnat till ett samtal mellan Shelley och Lord Byron om vetenskapliga experiment med syftet att skapa konstgjort liv, fick hon den ingivelse som skulle ge upphov till en av 1800-talets mest berömda skräckromaner, "Frankenstein, eller den moderne Prometheus".

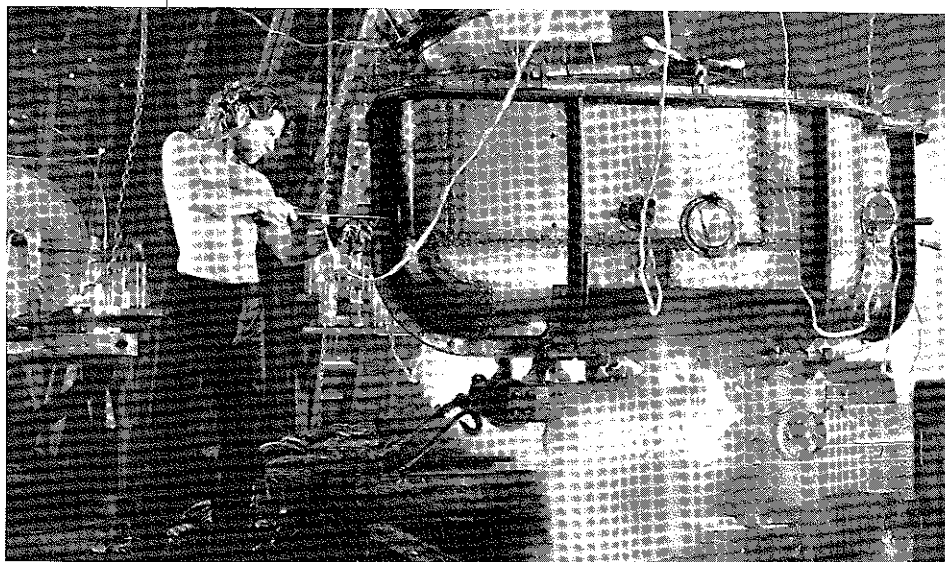
Berättelsen om Frankenstein

Marys roman är uppbyggd som ett system av kinesiska askar. Det yttersta lagret utgörs av polarforskaren Waltons brev till sin syster i London. Walton skildrar resans svårigheter och beskriver hur han och hans besättning en dag ser en abnormt stor, människoliknande varelse några kilometer från deras infrusna fartyg.

Något senare dyker en utmat-

I den moderna teknikens livmoder prövar doktor Frankenstein att lösa själva livets gåta.

I rollen: Kenneth Branagh, tillika filmens regissör.



tad man upp. Han kallar sig Victor Frankenstein och berättar en märklig historia om hur han av likdelar skapat en konstgjord människa. Därefter har han gripts av skräck och övergivit sin skapelse. Den monstruösa varelsen har tagit hämnd på Victor genom att förgöra alla de människor som stått honom nära.

Insprängd i Victors historia finns Varelsens egen berättelse om hur han sökt gemenskap med människorna, men blivit avvisad med fasa och förakt och till slut bestämt sig för att bli lika skräckinjagande i sina handlingar som till det yttre.

"Frankenstein" publicerades i London år 1818 och blev mycket uppmärksam. Flera olika scenversioner gjordes inom några år. Den första filmatiseringen kom 1910 och har följts av mer än 20 filmer baserade på romanen. Den mest berömda filmversionen är James Whales *Frankenstein* från 1931 med Boris Karloff, en gestalt som format det allmänna medvetandets bild av Frankensteins "monster" (ett ord som aldrig används i romanen). Men ingen tidigare filmatisering har varit tillnärmelsevis lika trogen mot förlagan som Kenneth Branaghs, med honom själv i rollen som Victor Frankenstein och Robert De Niro som Varelsen.

En modern myt

Hur har Mary Shelleys skräckvision kunnat behålla sitt grepp om människorna i snart två århundraden? Vilka samhälleliga och kulturella livsmönster lyckades hon gestalta i symbolisk form, med en sådan kraft att hennes berättelse förvandlats till en modern myt? Och omvänt: vilka infallsvinklar ger berättelsen om Frankenstein, i original och i Branaghs filmversion, för en diskussion om samhälleliga och mänskliga konflikter i vår egen tid?

Mary skrev sin roman på tröskeln till det nya industrikapitalistiska samhället, men förlade den till slutet av 1700-talet och till en lantlig, närmast feodal idyll. Kanske fruktade hon, i likhet med många av sina samtida, den nya arbetarklass som skapats av fabrikkssystemet, "konstgjord" och icke-individuell liksom Frankensteins monster.

Upplýsningen under senare delen av 1700-talet hade givit upphov till teorin om "maskinmänniskan", som försökte förklara människans fysiska och psykiska egenskaper utifrån analogin med ett mekaniskt maskineri, i alla avseenden rationellt och ändamålsenligt. För romantiken med dess förändligade, idealistiska människosyn, var föreställningen om "maskinmänniskan" givetvis djupt frånstötande

- och samtidigt fantasieggande. Skräcken och fascinationen inför den konstgjorda människan har i vår egen tid givit upphov till filmvarelser som Robocop, Terminator och replikanterna i *Blade Runner*.

Fantasifoster igår - realitet i morgon

Den framväxande kapitalismen möjliggjordes av vetenskapliga och tekniska framsteg och gav i sin tur upphov till nya. Sedan början av 1800-talet har utvecklingen inom naturvetenskap och teknik accelererat från år till år. Det som på Marys tid var ett fantasifoster är idag, eller i morgon, en möjlig realitet inom bioteknologi och informationsteknologi. Genmanipulation, organtransplantationer, provrörsbefruktnings, surrogatgraviditeter och utvecklingen av artificiell intelligens innebär att vetenskapen befinner sig på tröskeln till att kunna skapa konstgjort liv och konstgjort medvetande.

Samtidigt har de destruktiva sidorna av de krafter som det moderna samhällets tekniska och naturvetenskapliga kunskaper skapat blivit allt mer uppenbara. Upptäckten av antibiotika innebär ett stort framsteg för läkarevetenskapen. Men okontrollerad användning leder nu till ett bakslag genom utvecklingen av resistent bakteriestammar.

Atom- och vätebombarna, växthuseffekten, skadorna på jordens ozonskikt och andra globala miljöhot är aspekter av en dödsbringande teknologi som idag hotar människans själva existens - starkare än sin skapare, liksom Frankensteins verk.

Att härska över liv och död

Naturvetenskapen och tekniken gör anspråk på att behärska naturen och forma den efter sin vilja. Genom att göra sig till härskare över liv och död sätter sig Victor Frankenstein i Guds ställe, en förhävelse som straffas liksom Zeus straffade Prometheus för att han stal elden från gudarna. Monstrets tyngsta anklagelse mot Frankenstein är just att han handskats lättsinnigt med liv och död och vägrat ta ansvar för konsekvenserna.

Naturvetenskapsmannen som är besatt av sin önskan att dominera naturen är en av vår tids arketypiska gestalter. Upptäcktsresanden Walton trotsar naturkrafterna för att till varje pris nå Nordpolen, driven av samma tvingande och aggressiva behov som får Victor Frankenstein att offra hälsan och gemenskapen med sina närmaste för sitt vetenskapliga projekt. Men när fartyget äntligen lossnar ur ismassorna och kaptenen frågar vilken kurs de ska ta svarar Walton: "Hem." Han har förstätt slutsatsen av Frankensteins berättelse: att det vetenskapliga framsteget inte är värt vilket pris som helst - inte ens om det tycks stå "i mänsklighetens tjänst."

I Branaghs Frankensteinfilm finns också flera representanter för en annan syn på vetenskapen. Professor Waldman har själv varit nära att lösa livets gåta, men insett det farliga i sina upptäckter och slagit in på en annan väg. Som läkare offerar han sitt liv i försöken att rädda Ingolstadt

undan en koleraepidemi. Victors far och hans vän Henry är också läkare, som använder sina medicinska kunskaper för att upprätthålla och rädda liv. Henrys tålmodiga och kärleksfulla vård av sin sjuke vän uttrycker ett helt annat förhållningssätt till liv och död än Victors besatta experimenterande.

Vilka former av vetenskaplig forskning är etiskt försvarbara? Bör det överhuvudtaget finnas några gränser för forskningens frihet? Hur kan man undvika att dess resultat missbrukas? Vilket ansvar har den enskilde forskaren för konsekvenserna av sitt arbete? I frågor som dessa har filmen sin största tyngd och aktualitet. Men det finns också andra, psykologiska och existentiella, aspekter av Frankensteinmyten som kan ligga till grund för en diskussion i skolan.

Det kvinnliga alternativet

Strävan att behärska naturen är ett manligt projekt, uttryckt i metaforer som att "tränga in i" naturens hemligheter och att beträda "jungfrulig mark". I *Frankenstein* är det också kvinnorna som står för det mest radikala alternativet. De lever i harmoni med naturen och ägnar sig åt att vårda, bevara och sörja för det växande livet.

Victors levnadsglada och kärleksfulla mor tvekar inte att offra sitt eget liv för att hennes barn ska födas levande, i en av filmens ganska få men kongeniala tilldikningar till romanen (där hon dör i scharlakansfeber). För henne är livet ett kretslopp, där födelse och död ingår som naturliga beståndsdelar: för hennes äldste son däremot framstår döden som något onaturligt som måste övervinnas.

När Victors mor dör tar hans fostersyster och trolovade Elizabeth över rollen som "hem-

mets ängel". Det innebär inte att hon är passiv eller undergiven. Tvärtom är Elizabeth, i filmen i än högre grad än i romanen, en stark och aktivt handlande kvinna som gör sina egna val och ställer krav på den man hon älskar.

Elizabeths moraliska urskillningsförmåga och intuition gör att hon (vid sidan av Victor som ensam vet hur det förhåller sig) är den enda som fullt och fast tror på tjänsteflickan Justines oskuld, då hon anklagas för mordet på Victors lillebror. Lille Williams död och lynchningen av Justine innebär att det destruktiva resultatet av Victors handlingar för första gången bryter in i den kvinnliga sfären. Frågorna om synd och skuld förvrängs, då Justine får bära ansvaret för monstrets - och ytterst Victors - brott.

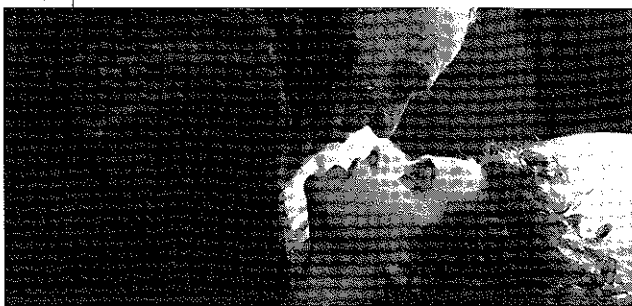
Det övergivna barnet

Victor Frankenstein är nämligen dubbelt ansvarig för monstret, först genom att ha skapat, sedan genom att ha övergivit honom. Utan att tänka på konsekvenserna skapade han en varelse så groteskt stor och ful att den inte kan annat än väcka fasa hos människorna. Samtidigt försåg han sin skapelse med ett medvetande och en intelligens fullt tillräckliga för att det skulle förstå sitt predikament (i romanen och i Branaghs filmversion, till skillnad från Boris Karloffs ordlösa och driftsstyrda monster).

Monstret är plågsamt medvetet om sin fulhet och, än värre, sin onaturlighet. Det iaktar naturens skönhet och människornas glädjeämnen, men är självt utestängt från delaktighet och gemenskap. Dess högsta önskan är att Frankenstein ska skapa en varelse av dess eget slag, en kvinna som inte ska vända sig från det i fasa.

Monstrets upplevelse av sin existentiella belägenhet är, paradoxalt nog, djupt mänsklig.

När Varelsen inte blev älskad valde han att hata.
Här är han ifärd med att slita hjärtat ur Elizabeth.
Robert De Niro och Helene Bonham Carter.



Känslan av utanförskap, ofta kopplad till fysiska egenskaper, och den desperata längtan efter en tvillingsjäl är ju inte minst typisk för tonåren.

Likt ett övergivet barn är monstret ensamt från sin tillblivelse, i filmen mycket tydligt framställd som en födelse-scen med sprutande "fostervatten" ur vilket den nyfödde framträder lika naken och blodig som Victors nyfödde bror i en tidigare scen. Men den "livmoder" där han blivit till liknar mer en likkista av metall. Frankenstein grips av avsky för sitt "barn" från första ögonblicket och vägrar ge honom ens den blekaste avbild av sin egen lyckliga uppväxt. Ändå upphör monstret aldrig att betrakta honom som sin far och väljer till slut att dö på hans likbål.

Som alla andra barn vill Varelsen bli älskad, men då han inser att det är omöjligt väljer han att i stället bli hatad och fruktad. I sin strävan att "bli någon" i psykologisk mening är monstret en djupt modern gestalt.

Monstret inom oss

Mer än så: monstret är på en och samma gång en sammansatt och gripande fiktiv gestalt i sin egen rätt, och en metafor för de mörka och destruktiva krafterna inom var och en av oss. Frankenstein och monstret är i alla avseenden varandras motpoler - och samtidigt oupplösligt förbundna med varandra. Skrämmande tydligt blir det i scenerna kring Elizabeths död och återuppväckande, det sistnämnda ännu ett av filmens tillägg till den ursprungliga berättelsen.

Monstret har lovat Victor att "vara med honom på hans bröl-

lopsnatt". Det nygifta paret flyr till ett ensligt beläget vårdshus. Innan äktenskapet hunnit fullbordas oroas Victor av ljud utifrån. Han lämnar sin brud för ett ögonblick. Monstret tar sig in genom fönstret och lägger sig över Elizabeth på sängen, i Victors ställe. Men i stället för att kyssa eller våldta henne sliter han ut hennes pulserande hjärta, själva symbolen för livet. Under det följande tumultet faller Elizabeths kropp ner från sängen och blir illa bränd av en omkullvält lampa.

Victor för sin döda och vanställda brud med sig hem. Av Elizabeths huvud och Justines kropp skapar han den kvinna han tidigare vägrat göra åt monstret och ger henne liv. Både Victor och monstret gör anspråk på henne, men då Elizabeth/Justine inser vem och vad hon är väljer hon frivilligt en andra död.

Skapande och förstörelse, förnuft och blint raseri, kärlek och våld ryms inom samma människa. Den som förnekar sin skugga, sin nattsida, kan lätt falla offer för den. Det som skrämmer Frankenstein när han möter Varelsens blick för första gången är kanske att han ser - sig själv.

Att läsa:

Shelley Mary; Frankenstein. Klassikerförlaget.

Några tolkningar av Frankensteinmyten:

Larsmo, Ola; Monstret i spegeln. Vår Lösen 1987:6/7, s. 381-390.
Lykke, Nina; Skönheten, godheten och det teknologiska vidundret. Häftet för Kritiska Studier 1987:3, s. 4-22.

Moretti, Franco; Fruktaans dialek-

tik. Häftet för Kritiska Studier 1987:2, s. 38-62.

Övrigt:

Merchant, Carolyn; Naturens död - kvinnan, ekologin och den vetenskapliga revolutionen. Symposium 1994.

Sylwan, Peter; Vem i hela världen är Hugo? Atlantis 1992. Populärt och svindlande om DNA-forskningen.

PRODUKTIONSUPPGIFTER

England, 1994

Manus: Steph Lady & Frank Darabont

Regi: Kenneth Branagh

Foto: Roger Pratt, B.S.C.

Klippning: Andrew Marcus

Kostym/Scenografi: James

Acheson/Tim Harvey

Musik: Patrick Doyle

I ROLLERNA

Varelsen - Robert De Niro

Victor Frankenstein - Kenneth Branagh

Henry Clerval - Tom Hulce

Elizabeth - Helene Bonham Carter

Kapten Walton - Aidan Quinn

Victors far - Ian Holm

Prof. Waldman - John Cleese

Prof. Krempe - Robert Hardy

TEKNISKA UPPGIFTER

Speltid: 123 minuter

Format: Vidfilm 1:1:85

Ljudsystem: Dolby Stereo SDDS

Censur: 15 år

Översättning: Jennifer Warrender

Svensk premiär: 1995-01-13

DISTRIBUTION:

Columbia TriStar

Box 9501, 102 74 Stockholm

Tel. 08-658 11 40,

fax 08-84 12 04.